

ἄλλων λαῶν διὰ τὸ πλῆθος τῶν νόμων, οὓς ἐκεῖνοι ἀδυνατοῦσι
νὰ μανθάνωσι καὶ νὰ τηρῶσι. Τοῦναντίον δ' αὐτοὶ τοὺς ὀλίγους
αὐτῶν νόμους μανθάνουσι καλῶς πάντες καὶ οὐδεμίαν ἔχουσι
χρείαν συνηγόρων. Δὲν ὑπάρχουσιν ἄρα δικηγόροι, ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ
εἶναι ἕκαστος συνήγορος ἑαυτοῦ. Τὰς κακουργίας τιμωροῦσι
συνήθως οὐχὶ διὰ θανάτου, ἀλλὰ διὰ δουλείας θεωροῦντες ταύτην
ὡς ὠφελιμωτέραν εἰς τὴν πολιτείαν· μόνον τοὺς μὴ συγκρατου-
μένους δι' εἰρικήσ καὶ δεσμῶν φονεύουσι ὡς ἀτίθασσα καὶ ἄγρια
θηρία. Ἄλλους δὲ δούλους παρὰ τοὺς ἐκ τιμωρίας καθισταμένους
ἔχουσιν ὀλίγους, εἴτε ἐξ ἄλλων λαῶν ἐκουσίως εἰς ὑπηρεσίαν
προσερχομένους, εἴτε ξένους κακούργους ἐξαγοραζομένους¹. Οἱ
ἀσθενεῖς θεραπεύονται ἐπιμελῶς ἐν δημοσίοις νοσοκομείοις, οἱ δὲ
ἀνίαταν νοσοῦντες νόσον παρακινουῦνται ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ
τῶν ἱερέων εἰς αὐτοκτονίαν². Ἡ ἀκολασία τιμωρεῖται αὐστηρῶς
οἱ δὲ τοιαύτην διαπράξαντες ἀποκλείονται τοῦ γάμου. Ὁ γάμος
ἀπαιτεῖ ὠρισμένην ἡλικίαν τοῦ τε ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός,
(ἐκεῖνος πρέπει νὰ ἔχη τοῦλάχιστον ἡλικίαν 22 ἐτῶν, αὕτη δὲ 18)·
γενόμενος δὲ δὲν διαλύεται ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς βουλῆς, ὅπερ ὅμως
συμβαίνει σπανίως καὶ δὴ καὶ ἐν περιπτώσει μοιχείας. Ὁ μοιχὸς
γίνεται δοῦλος καὶ καταδικάζεται εἰς ἀγαμίαν· καὶ δύναται μὲν
νὰ τύχη χάριτος, ἀλλ' ἁμαρτήσας καὶ πάλιν τιμωρεῖται διὰ θά-
νάτου³.

3. Ἡθικὴ καὶ θρησκεία. Αἱ ἐπιστῆμαι ἐν τῇ Οὐτοπίᾳ
τυγχάνουσι σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας, οἱ δὲ παῖδες διδάσκονται μου-
σικὴν καὶ διαλεκτικὴν, ἀριθμητικὴν καὶ γεωμετρίαν, μάλιστα δὲ
καὶ ἰδιαιτέρως ἀστρονομίαν καὶ φυσικὴν. Ἐν δὲ τῇ Ἡθικῇ σπου-
δαιότατον εἶναι τὸ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου ζήτημα, ὅπερ
εἶναι συναφὲς πρὸς τὴν πίστιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος καὶ προ-
ωρισμένη ὑπὸ τῆς θείας ἀγαθότητος εἰς μακαριότητα καὶ ὅτι μετὰ
θάνατον ἀμείβεται ἢ τιμωρεῖται. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία

1. Αὐτ. 119. 123 ἐξ. 127 ἐξ.

2. Αὐτ. 119 ἐξ.

3. Αὐτ. 122 ἐξ.

κεῖται ἐν τῇ τέρψει, τῇ ἀγαθῇ καὶ σεμνῇ τέρψει, ἣν αὐτὴ ἡ φύσις ἡμῶν ὑφηγεῖται. Ὅποτε δηλαδὴ ὁ λόγος ἐπιτάττει, ἵνα ἐπικουρῶμεν εἰς τοὺς ἄλλους καὶ προάγωμεν εἰς τέρψιν καὶ ἀπείργωμεν αὐτῶν τὴν λύπην, εὐνόητον ὅτι ἡ τέρψις συντελεῖ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Τέρψις δ' εἶναι ἡ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος καταστάσις ἢ προσποιούσα ἐκ φύσεως ἀπόλαυσιν¹. Αἱ ἀληθεῖς τέρψεις διαιροῦνται εἰς δύο τάξεις, εἰς τὰς τέρψεις τῆς ψυχῆς καὶ τὰς τοῦ σώματος· εἰς ἐκείνας μὲν ἀνήκει ἡ γνῶσις καὶ ἡ θεωρία τῆς ἀληθείας, ἡ εὐάρεστος ἀγαθοῦ παρελθόντος ἀνάμνησις καὶ ἡ ἀσφαλῆς ἀγαθοῦ μέλλοντος ἐλπίς· ἐκ τούτων δὲ πάλιν (τῶν τέρψεων τοῦ σώματος) ὑψίστη εἶναι ἡ ὑγεία, ἔπειτα ἡ ἀπὸ τοῦ φαγητοῦ καὶ ποτοῦ ἡδονή, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι αἱ τῆς ὑγείας προβιβαστικαὶ τέρψεις². Αἱ δὲ ταπειναὶ τέρψεις ἀπαγορεύονται ὡς ἐπάγουσαι αἰ ἀλγηδόνα καὶ δυσαρέστησιν. Ὅργανον πρὸς ἐφιξιν τῆς εὐδαιμονίας εἶναι ἡ ἀρετὴ, ἣτις ἐγκείται ἐν τῷ κατὰ φύσιν ζῆν, ἐν τῇ συμφωνίᾳ δηλονότι τῶν πράξεων πρὸς τὸν λόγον, (τὸ λογικόν)³.

Ἐν τῇ πολιτείᾳ τῆς Οὐτοπίας δὲν ὑπάρχει μία μόνη θρησκεία, ἀλλὰ πολλαὶ καὶ διάφοροι, διότι ἄλλοι μὲν λατρεύουσι τοὺς ἀστέρας, ἄλλοι δὲ τοὺς ἥρωας καὶ ἄλλοι ἄλλα. Οἱ πλεῖστοι ὁμῶς πιστεύουσιν εἰς ἓνα, ἀόρατον καὶ ἀκατάληπτον Θεόν, δημιουργὸν τοῦ κόσμου, καὶ εἰς ἐκεῖνον μόνον ἀπονέμουσι θείαν τιμὴν. Καὶ ὅσοι δὲ πάλιν ἀσπάζονται τὴν πολυθεΐαν, συμφωνοῦσι κατ' οὐσίαν πρὸς τούτους, διότι ἐκ τῶν πολλῶν Θεῶν ὁμολογοῦσιν ἓνα ὡς τὸν Ἵψιστον. Ὅτε ἐγένετο γνωστὸς ὁ χριστιανισμὸς, πολλοὶ προσεχώρησαν εἰς αὐτὸν καὶ ἐβαπτίσθησαν· ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται ἵνα οὗτοι καταδικάζωσι τὰς λοιπὰς θρησκείας. Κρατεῖ λοιπὸν ἐκεῖ θρησκευτικὴ ἐλευθερία⁴. Βεβαίως ἐπιτρέπε-

¹. Ὁ Μῶρος δὲν ἀποκρούει ἐντελῶς τὴν ἀπόλαυσιν καὶ ἡδονὴν οὐδὲ θέλει τὴν ὑπὸ τῶν μοναχῶν ἀσκουμένην ἀρετὴν τὴν τείνουσαν εἰς ἀπονέκρωσιν τοῦ σώματος.

². Ἡ λαμπρότης τῆς περιβολῆς, ἡ ὑπέροχος κοινωνικὴ τάξις, αἱ τιμαὶ, τὰ πλούτη καὶ τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι ἀληθεῖς τέρψεις οὐδὲ πορίζουσι τὴν εὐδαιμονίαν· διότι δὲν ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς ταύτας αὐτὴ ἡ φύσις. (Αὐτ. 106 ἐξ.).

³. Αὐτ. 106 ἐξ. 110 ἐξ.

⁴. Αὐτ. 140 ἐξ. 142 ἐξ. 144.

ται τὸ νὰ μεταπέιση τις ἕτερον καὶ ἐν θρησκευτικοῖς ζητήμασιν ἀλλὰ τοῦτο θὰ ποιήσῃ μόνον σεμνῶς καὶ διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων, οὐχὶ διὰ κατακρίσεως ἄλλων πολλῶ δὲ ἤττον δι' ἀσκήσεως βίας. Φρονοῦσιν ὅτι, καὶ ἂν μία θρησκεία εἶναι ἡ ἀληθής, πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἀληθείας καὶ οὐχὶ δι' ἄλλου οἰουδήποτε μέσου. Καὶ ἐπιτρέπεται μὲν εἰς τινὰ τὸ νὰ πρεσβεύῃ ὅ,τι ἂν θέλῃ, ἀλλ' εἰς οὐδένα τὸ νὰ ἀρνηῖται τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν θεῖαν πρόνοιαν. Ὁ ἀρνούμενος τὰς γενικὰς καὶ ὑπὲρ πάντα τὰ θρησκευτικὰ δόγματα κειμένας ἀρχάς, (ὑπαρξίν θεοῦ, ἀθανασίαν ψυχῆς, μέλλουσαν ἀνταπόδοσιν) θεωρεῖται ὡς κατώτερον ὄν, οἶονεὶ τέρας, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνάξιος νὰ καταλάβῃ δημοσίαν θέσιν. Ὁ τοιοῦτος οὐδεμίαν μὲν ὑφίσταται τιμωρίαν καὶ εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἔχῃ τὰς ἑαυτοῦ γνώμας, ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ διδάσκῃ αὐτὰς καὶ δύναται μόνον μετὰ ἱερέων καὶ σπουδαίων ἀνδρῶν νὰ συζητῇ περὶ τούτων ¹.

Ἱερεῖς ὑπάρχουσιν ἐν ἑκάστη πόλει ὀλίγοι, μεγίστης τιμῆς ἀπολαύοντες καὶ οὐδένα λόγον τῶν πράξεων αὐτῶν εἰς οὐδένα δίδοντες καὶ μόνον πρὸς τὸν θεὸν εὐθύνην ὑπέχοντες. Οὗτοι ἐκλέγονται ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ διδάσκουσι τὴν νεότητα. Οἱ ναοὶ αὐτῶν εἶναι μεγάλοι καὶ εὐρύχωροι καὶ ὀλίγον εἰσδέχονται φῶς, διότι ἐν τῷ σκότει ἡ ψυχὴ εὐκολώτερον συλλέγεται εἰς διασκόπησιν τοῦ θείου. Δὲν εὐρίσκονται δ' ἐκεῖ εἰκόνες, διότι ἕκαστος εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἔχῃ ἀναλόγως πρὸς τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις οἴαν προτιμᾷ τοῦ θεοῦ εἰκόνα. Αἱματηραὶ θυσίαι δὲν προσφέρονται, ἀλλὰ μόνον λιβανωτὸς καὶ εὐώδη πράγματα καίονται. Ὅταν δ' ἐν ταῖς ἑορταῖς ἡ κοινότης συναχθῇ εἰς τὸν ναόν, ἐμφανίζεται ὁ ἱερεὺς ἐν λαμπρᾷ περιβολῇ καὶ εὐχεται γενικὰς καὶ εἰς πάντας καταλλήλους (εἰς πᾶσαν θρησκευτικὴν πίστιν εὐαρμοστούς) εὐχάς ².

4. Ἐπισκόπησις. Τοιαύτη τις εἶναι ἡ τῆς Οὐτοπίας πολι-

¹. Αὐτ. 143 ἐξ. 147 ἐξ.

². Αὐτ. 148 ἐξ. 152 ἐξ. 154 ἐξ.

τεία, ἣν, σφόδρα διαφέρουσιν τῶν ἄλλων πολιτειῶν ¹, ὁ Μῶρος εὐχεται μᾶλλον ἢ ἐλπίζει ². εἶναι εὐδηλον ὅτι οὗτος, ἀντιμαχόμενος πρὸς τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν καὶ μὴ στέργων τὴν ὑφεστῶσαν κατάστασιν, ἐτράπη εἰς τὰ ἀρχαῖα καὶ μάλιστα τὰ πλατωνικὰ διδάγματα, ἐξ ὧν ἀρύεται μεθόδους καταλλήλους εἰς βελτίωσιν τῆς πολιτείας. Συμπερόμενος μετὰ τοῦ θείου φιλοσόφου ἀποφαίνεται ὅτι πρέπει οἱ φιλόσοφοι νὰ καταστῶσι βασιλεῖς ἢ σύμβουλοι τῶν βασιλέων ³, εἰ καὶ εἶναι ἀφ' ἐτέρου πεπεισμένος ὅτι ἡ παροῦσα κατάστασις ἐνέχεται εἰς τοσαῦτα κακά, ὥστε οὐδ' οἱ φιλόσοφοι θὰ ἠδύναντο νὰ ὠφελήσωσιν. "Ὅπως ἂν ἔχη, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποκαλύψῃ τὰ κατατρυχόντα τὰς ὁμοχρόνους πολιτείας κακὰ καὶ πρὸς ταῦτα ἀντιτάττει τὴν εἰκόνα ἔμφρονος πολιτικῆς κοινωνίας. Ὑποδεικνύει δὲ ὅτι τὰ ἐπιτηδεύματα τῆς εἰρήνης, αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, ἡ ἠθικότης καὶ ἡ ὀρησκευτικότης, ταῦτα πάντα ἐν ἀπλότητι θεραπευόμενα, προάγουσι τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον. εἶναι δὲ παράδοξον ὅτι ἐν τοιαύτῃ πολιτείᾳ, ἐν ἣ κρατεῖ ἡ κοινοκτησία, ἔχει θέσιν ἡ δουλεία καὶ ὁ πόλεμος. Ὅπως δὴποτε δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι διὰ τῆς ὑποτυπώσεως τῆς ἰδεατῆς ἐκείνης πολιτείας, δὲν ἐσκόπει νὰ κηρύξῃ ἀνεφάρμοστον τινα καὶ ἀδύνατον πολιτείαν, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνα-

¹. Ἡ ὑποτυπωθεῖσα πολιτεία εἶναι ἡ μόνη ἀξία τοῦ ὀνόματος τῆς «κοινωνίας»· εἶναι ἀληθινὴ δημοκρατία, ἐν ἣ ὁ πλοῦτος εἶναι κοινὸν κτῆμα. Ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις ὁμιλοῦσι περὶ κοινού ἀγαθοῦ, ἐνῶ πράγματι ἕκαστος φροντίζει περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος ἐπὶ ζημίᾳ τῶν ἄλλων. Τὸ δ' ἐναντίον συμβαίνει ἐν τῇ Οὐτοπία· ἐκεῖ οὐδὲν ὑπάρχει ἴδιον καὶ κατ' ἀνάγκην ἄρα ἕκαστος φροντίζει περὶ τῶν κοινῶν· ἐκεῖ ἕκαστος εἶναι πλούσιος, εἰ καὶ μηδεὶς ἔχει τι ἴδιον. Τοιαύτη πολιτεία θεωρεῖται ὡς ἀνώλεθρος· διότι, αἰρομένων τοῦ πλοῦτος καὶ τῆς ἀλαζονείας, αἰρονται τὰ αἷτια τῆς φιλοδοξίας, τῶν μεμψιμοιριῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐκείνων κακῶν, ἅτινα ὀδηγοῦσιν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς διαμάχας καὶ τοὺς πολέμους καὶ τέλος εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν ἐθνῶν καὶ κρατῶν.

². Ὁ Μῶρος καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, εἰ καὶ μὴ συμφωνεῖ κατὰ πάντα πρὸς ὅσα εἶπεν ὁ Ῥαφαήλ, ὅμως θεωρεῖ πολλὰ ὡς εὐκταῖα· «ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι ὑπάρχουσι πολλὰ τῆς οὐτοπικῆς κοινωνίας, ἅτινα εὐχομαι μᾶλλον ἢ ἐλπίζω νὰ ἰσχύσωσιν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ».

³. Αὐτ. 56.

μόρφωσιν τῆς ὑφειστώσεως, εἰς διόρθωσιν καὶ βελτίωσιν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς καταστάσεως. Δυσφορῶν ὁ εὐπαίδευτος οὗτος ἀνθρωπιστῆς καὶ εὐσυνείδητος πολιτικὸς ἀνὴρ, διὰ τὴν οἰκτρὰν κατάστασιν τοῦ πλήθους ἀπέβλεπεν εἰς τὴν θεραπείαν τῶν κακῶν καὶ πρὸς τοῦτο ἤψατο πολλῶν καὶ σπουδαίων προβλημάτων, ἅτινα ἔμελλον νὰ ἀπασχολήσωσι τοὺς μετέπειτα καὶ συγχρόνους πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς φιλοσόφους. Μετ' ἄκρας νηφαλιότητος καὶ ἐκπρεποῦς φιλανθρωπίας ἀναζητεῖ τὰ πρόσφορα μέσα πρὸς ἴασιν τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, πόρρω ἀπέχων ἀπατηλῶν εἰκόνων καὶ φανταστικῶν περιγραφῶν. Προτρέχων δὲ πολὺ τῶν ἑαυτοῦ χρόνων ἠγειρεν ἀξιώσεις, ἃς βλέπομεν σήμερον μᾶλλον ἢ ἤττον πληρουμένας. "Ὅτι πολλὰ ἔμαθε παρὰ τοῦ Πλάτωνος, δὲν ἀποκρύπτει, ἀλλὰ πολλάκις μνημονεύει αὐτοῦ μετὰ περισσῆς εὐλαβείας. Καὶ συνομολογεῖ μὲν μετ' ἐκείνου ὅτι θεμελιῶδες κακὸν τῆς πολιτείας εἶναι ἡ ἰδιοκτησία, ἀλλὰ δὲν ἐγκρίνει τὸ παράπαν τὴν κοινότητα τῶν γυναικῶν¹.

3. ΜΙΜΗΤΑΙ ΤΟΥ ΜΩΡΟΥ

1. Καμπανέλλας. Ἡ Οὐτοπία τοῦ Μώρου ἔσχεν εὐρυτάτην διάδοσιν καὶ ἔτυχε πολυαρίθμων μιμητῶν. Ὁ ἐν τοῖς πρόσθεν μνημονευθεὶς Θωμᾶς Καμπανέλλας, ὡς συμπλήρωμα τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας, ὑπετύπωσε τὴν ἰδεατὴν πολιτείαν τοῦ μέλλοντος ἐν τῇ «Πολιτεία τοῦ Ἡλίου»², ἔχων πρὸ ὀφθαλ-

¹. Ἐκ τῶν περὶ Μώρου διαλαβόντων μνημονευτέοι οἱ ἐξῆς: Rudhardt, Th. Morus. Nüreb. 1829 καὶ 1855—Begr Lina, Th. Morus und Plato. Tüb. 1879—Kautsky K., Th. Morus und seine Utopie. Stutt. 1888 καὶ 1907—Bremond H., Th. Morus. Paris. 2α ἐκδ. 1904—Kapflnger K., Th. Morus und John Fischer. 1935.—Alfons Erb., Th. Morus. Freib. 1935—Sargent Daniel, Th. Morus. Lond. 1934· δευτέρα ἐκδοσις γερμανιστὶ τῷ 1941—Donner H., The interpretations of Utopia. Uppsala 1942.

². Civitas Solis. Franc. 1623. Ῥητέον ὅτι, ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι ἔμελλον νὰ λάβωσι τὴν διὰ διαθήκης καταλειφθεῖσαν αὐτοῖς μεγάλην κληρονομίαν τοῦ

μῶν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Μῶρον. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἔχει, ὡς καὶ τὸ τοῦ Μῶρου, μορφήν διαλόγου, ἐν ᾧ παρίσταται θαλασσοπόρος τις διηγούμενος τὰς ἐντυπώσεις αὐτοῦ ἀπὸ τινος νήσου τοῦ εἰρηνικοῦ ὠκεανοῦ. Ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ὑπάρχουσι, λέγει, πλὴν τριῶν, κατ' εὐρωπαϊκὸν τρόπον διοικουμένων πόλεων, καὶ τετάρτη, ἡ πόλις τοῦ Ἡλίου. Αὕτη περιβάλλεται ὑπὸ ἑπτὰ τειχῶν, ἵνα διατελῇ ἀσφαλῆς ἀπὸ τῶν ἄλλων. Ὑπέρτατος ἄρχων εἶναι εἷς ἱερεὺς φιλόσοφος, λεγόμενος Ἴλιος (Sol) ἢ Μεταφυσικὸς (Metaphysicus), ἔχων τρεῖς ὑπουργούς, οἵτινες καλοῦνται Ροη (Protestas), Σιν (Sapientia) καὶ Μορ (Amor), τουτέστι Δύναμις, Σοφία καὶ Ἀγάπη. Ὁ μὲν πρῶτος αὐτῶν διευθύνει τὰ τοῦ πολέμου, ὁ δὲ δεύτερος ἀσχολεῖται περὶ τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, τὴν ἀγωγὴν καὶ μόρφωσιν, ὁ δὲ τρίτος μεριμνᾷ περὶ τῆς διατηρήσεως καὶ ἀναπαραγωγῆς καλῶν καγαθῶν πολιτῶν. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπισκοπεῖ μετὰ περισσῆς ἐπιμελείας, ὅπως αἱ γενετήσιοι σχέσεις ὧσιν εὐάρμοστοι, γινόμεναι κατὰ φυσιολογικοὺς καὶ καταλλήλους ὁρους ¹, ὥστε ἡ πόλις νὰ ἔχῃ ὑγιεῖς καὶ εὐφρεῖς πολίτας. Διότι σκοπὸς τῆς μελέτης τῶν φύλων δὲν εἶναι ἡ ἡδονὴ καὶ ἀπόλαυσις, ἀλλ' ἡ γέννησις ἀρίστων ἀνθρώπων. Αἱ ἔγκυοι γυναῖκες ἐπιβλέπονται ὑπὸ ἱατροῦ, ὀρίζοντος τὴν δίαιταν καὶ τὸν ἄλλον τοῦ βίου τρόπον. Αἱ δὲ μητέρες θηλάζουσι τὰ τέκνα αὐτῶν ἐπὶ δύο

βασιλέως τῆς Περγάμου Ἀττάλου (τῷ 133 π.Χ.), ἐξερράγη ἐπανάστασις τεθεῖσα ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως Ἀριστονίκου. Οὗτος μετ' ὀλίγον παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον ὡς ἐλευθερωτὴς τῶν δούλων καὶ ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν αὐτῶν κατὰ τῶν Ῥωμαίων, καθ' ὧν ἐξήγειρε καὶ ἄλλας πόλεις. Τυχῶν δὲ πράγματι τῆς προθύμου συνδρομῆς τῶν δούλων ἔδρυσεν μετ' αὐτῶν τὴν Πόλιν τοῦ Ἡλίου ἢ Πολιτείαν τοῦ Ἡλίου (ἄγνωστον, διατὶ ἀκριβῶς κληθεῖσαν οὕτως), ἐν ᾗ ἔσχυεν ὁ θεσμὸς τῆς κοινοκτησίας. Διὸ ἐπεκράτησε τὸ ἐντεῦθεν (καὶ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα) νὰ δηλοῖ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἐκείνης τὴν «κομμουνιστικὴν» πολιτείαν.

¹. Μόνον εἰς τοὺς σωματικῶς καὶ διανοητικῶς ὑπερέχοντας ἐπιτρέπεται ἡ τεκνοποιία· οἱ ἄλλοι δὲ συνέρχονται μόνον μετ' ἀγόνων ἢ ἐγκύων ἤδη γυναικῶν. Ὅπως εἶπειν, λαμβάνεται πρόνοια, ὅπως ἐκ τῆς μελέτης τῶν χαρακτήρων, ἐκ τῆς συγκράσεως καὶ διασταυρώσεως τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δεξιοτήτων, προέλθωσιν ἄνθρωποι ἑναρμόνιοι.

ἔτη ἢ, ἐν ἀνάγκῃ, καὶ πλείονα ἔτι χρόνον. Εἶτα παραδίδονται τὰ παιδιά εἰς φύλακας καὶ ἀκολουθεῖ εὐθὺς ἡ ἀγωγή, ἣτις διὰ τῆς γυμναστικῆς τελουμένη εἶναι κοινὴ εἰς ἀμφοτέρω τὰ φύλα. Οἱ διδάσκαλοι παρακολουθοῦσιν ἐπιμελῶς τὰς κλίσεις καὶ ἰδιοφυίας τῶν παιδίων καὶ πληροφοροῦσι τοὺς ἄρχοντας, οἵτινες ἀναλόγως ἐκείνων καθορίζουσι τὰ ἐπαγγέλματα ἐκάστων. Σκοπὸς δὲ τῆς ἀγωγῆς εἶναι πρὸ παντὸς τὸ νὰ καταστῶσι τὰ παιδιά αὐξανόμενα ἱκανὰ εἰς παραγωγικὰς ἐργασίας· ἡ γεωργικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις εἶναι καθολικὴ. Ἐν ταῖς ἄλλαις πολιτείαις ὀλίγοι μόνον ἐργάζονται καὶ δὴ καὶ μετὰ τοσαύτης ὑπερβολῆς, ὥστε νὰ κατατρίβωνται καὶ καταστρέφωνται, ἐνῶ οἱ λοιποὶ παραδίδονται εἰς τὴν ἀργίαν καὶ ὀκνηρίαν, τὴν τέρψιν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν. Ἐν τῇ πόλει ὅμως τοῦ Ἡλίου ἐργάζονται πάντες προθύμως, ἐργάζονται δὲ μόνον τέσσαρας ὥρας τὴν ἡμέραν καὶ κατατρίβουσι τὸν ἄλλον χρόνον εἰς εὐάρεστον πορισμὸν γνώσεων, εἰς συζητήσεις καὶ μελέτας, εἰς περιπάτους καὶ τερπνάς ἀσκήσεις τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος. Ἐκεῖ κρατεῖ ἡ ἐπιστήμη, οἷα νοεῖται ἡ φυσικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία, τιμᾶται δὲ προσηκόντως ἡ διὰ τοῦ σώματος ἐργασία. Οἱ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος πόλεως κάτοικοι εὐρίσκουσι γελοίαν τὴν σκέψιν, ὅτι οἱ χειρώνακτες εἶναι ὀλιγώτερον εὐγενεῖς τῶν ἄλλων πολιτῶν. Τάξις εὐγενῶν δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον ἰσότης καὶ κοινότης· δὲν ὑπάρχει ἰδία οἴκησις οὐδὲ ἄλλη τις ἰδία κτῆσις· δὲν ὑπάρχει ἰδιωτικὸς οἰκογενειακὸς βίος, ἵνα μὴ ὑποθάληται ἡ φιλαυτία καὶ μὴ ἐλαττῶται ἡ φιλοπατρία, ἣτις πρέπει νὰ ἐμψυχοῖ τοὺς πολίτας¹. Διότι ἡ φιλαυτία καὶ ἡ ἀλαζονεία εἶναι καὶ θεωροῦνται ὡς τὰ χεῖριστα ἐλαττώματα.

¹. Τὰ πάντα λοιπὸν εἶναι ἐκεῖ κοινά. Τοιαύτας θεωρεῖ ὁ Καμπανέλλας πάσας τὰς ἀρχηγόνους κοινωνίας. Ἀλλὰ πολλοί, λέγει, ἄνδρες ἀγαπῶντες ὠρισμένας γυναῖκας δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀποχωρισθῶσιν αὐτῶν· ἠγάπησαν ἰδιαιτέρως τὰ ἐξ αὐτῶν τέκνα καὶ ἐπόρισαν τούτοις πλούτη καὶ τιμητικὰς θέσεις. Οὕτω δὲ ἡ πρὸς τὰ τέκνα στοργὴ ὑπῆρξεν αἰτία, ὅπως οἱ γονεῖς συνάγωσιν αὐτοῖς ἀγαθὰ καὶ διατηρῶσι ταῦτα διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου. Ἡ φιλαυτία ἄρα ἐπήνεγκεν ἀνισότητος καὶ τὰ κατατρύχοντα τὰς νῦν κοινωνίας κακὰ.

Κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ἐπὶ τῇ βάσει αὐστηραῶς κοινοκτησίας καὶ ὀρθῆς ἀγωγῆς¹ συγκροτεῖται στερρά, φιλόφρων καὶ φίλεργος κοινωνία, ἣτις ἀγαπᾷ τὴν ἐπιστήμην, σέβεται τὸν θεὸν καὶ ἀσκεῖ τὴν ἀρετὴν. Οἱ ἄνθρωποι αὐτῆς ἐπιδιώκουσι τὴν αἰδιον ἐν τῷ θεῷ ζωὴν καὶ εὐδαίμονα ἐπὶ γῆς βίον διὰ τῆς κοινοκτησίας· δὲν ὑπάρχει αὐτοῖς οὔτε πενία οὔτε πλοῦτος, ὡς δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε δοῦλοι οὔτε κηφῆνες, ἀλλὰ πάντα εὐρίσκονται ἐν μέτρῳ καὶ ἁρμονίᾳ.

Τοιοῦτό τι εἶναι τὸ ἰνδαλμα τοῦ πολιτικοῦ μέλλοντος, ὅπερ προφαίνεται εἰς τὸν ἐγκάθειρκτον Καμπανέλλαν, «τὸν δεδεμένον καὶ ὅμως ἐλεύθερον, τὸν ἔρημον καὶ ὅμως οὐχὶ μόνον, τὸν σιγῶντα καὶ ὅμως ὑψοῦντα τὴν φωνήν», ὡς λέγει περὶ ἑαυτοῦ ἐν τινι ποιηματίῳ. Καὶ ὅμως δὲν συμφωνεῖ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου εὐρίσκεται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐν ἄλλοις συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐκτιθεμένας φιλοσοφικάς, ὀρησκευτικάς καὶ πολιτικάς θεωρίας, ἐν αἷς κρατεῖ ἡ θεοκρατικὴ ἀποψις. Ἐν τῇ «Ἰσπανικῇ μοναρχίᾳ» ἀπαιτεῖ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν τοῦ Μακιαβέλλη, τὴν ὑποταγὴν τῆς πολιτείας εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν καταδίωξιν τῶν αἰρετικῶν.

2. Ἄλλοι μιμηταί. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Οὐτοπίας τοῦ Μῶρου συνέταξεν ὁ Φραγγ. Βάκων τὴν «Νέαν Ἀτλαντίδα»², φυ-

1. Ὁ Μῶρος ἀπέφαινε ὡς κύριον κακὸν τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὰς ἀπὸ ταύτης οἰκονομικάς καταστάσεις. Ὁ δὲ Καμπανέλλας συνομολογῶν ἐξαίρει μὲν καὶ αὐτὸς τὰ κακὰ τὰ ἀπὸ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ φιλαυτίας, θεωρεῖ ὅμως ὡς κύριον κακὸν τὴν πλημμελῆ ἀγωγὴν· διὸ καὶ θέτει τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἐπὶ τῆς ἐλλόγου μορφώσεως, τῆς εὐαρμόστου καὶ καθολικῆς σωματικῆς καὶ διανοητικῆς ἀγωγῆς.

2. Nova Atlantis, 1621. Ὑπομιμνήσκωμεν ὅτι Ἀτλαντὶς εἶναι ἡ πολυθρύλητος νῆσος, περὶ ἧς πρῶτος λέγει ὁ Πλάτων. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων πέρα τῶν Ἡρακλείων στηλῶν ἐξετείνετο ἡ ὑπερμεγέθους νῆσος Ἀτλαντὶς, ἣτις ἀνέπτυξε σπουδαῖον πολιτισμόν, ἀλλ' ὕστερον ὑπὸ δεινοῦ κατακλισμοῦ ἐβυθίσθη εἰς τὸν ὠκεανόν. Ὑπελήφθη ὑπὸ τινῶν ὅτι ὁ Πλάτων ἐπενόησε τοιαύτην νῆσον ἔξω τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, ἵνα ἐν αὐτῇ ἐφαρμόσῃ τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ ἰδεῶδες. Ἐκείνην λοιπὸν ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ὁ Βάκων ἐπέγραψε τὸ ἔργον αὐτοῦ «Νέαν Ἀτλαντίδα».

σικήν τινά Ουτοπίαν, οὐ μικρὸν ὅμως διαφέρουσιν ἐκείνης. Διότι κατὰ τὸν Βάκωνα ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς ἰδιοκτησίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς Φυσικῆς ἐπὶ τοὺς τρόπους τῆς παραγωγῆς.

Παρεμφερῆ ἐπίδρασιν ὑπέστη καὶ ὁ Γεράρδος Winstanley, ὅστις ἐν συγγράμματι ἐπιγραφομένῳ «Νόμος τῆς εἰρήνης»¹ διέγραψε σχέδιον πολιτικῆς κοινωνίας, στηριζομένης ἐπὶ τῆς δημοκρατίας καὶ κοινοκτησίας καὶ ἀσφαλιζούσης ἐκάστῳ ἐλευθερίαν καὶ ἄρτον. Ἡ ἰδεώδης κοινωνία κυβερνᾶται ὡς ἐξῆς· Τὴν ἀρχὴν ἔχει Βουλὴ, ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὅλου ἐκλεγομένη καὶ ἔργον ἔχουσα, ἵνα θέτῃ νόμους κατὰ τὸ φυσικὸν δίκαιον καὶ ἐπιτηρῇ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Ὁ νόμος πρέπει νὰ ἀσφαλίζῃ τὴν κοινότητα τῶν γαιῶν, νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς πάντας τὸ καθήκον τῆς ἐργασίας, νὰ ἀπαγορεύῃ ἀυστηρῶς τὴν ἐμπορίαν καὶ νὰ καταργῇ πάσας τὰς τυραννικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις καὶ συνηθείας. Οἱ συγκομιζόμενοι καρποὶ συλλέγονται εἰς ἀποθήκας πρὸς κοινὴν χρῆσιν. Ὡσαύτως δὲ τὰ ζῶα καὶ τὰ παντοῖα ἀγαθὰ θεωροῦνται ὡς κοινά. Ἐκάστη οἰκογένεια ὀφείλει νὰ παράγῃ ὅσα δύναται, λαμβάνει δ' ἐκ τῶν δημοσίων ἀποθηκῶν πάντα, ὅσων ἔχει χρεῖαν. Οἱ πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν νόμων ὀριζόμενοι ἄρχοντες ἐκλέγονται ἐκ τῶν ἀνδρῶν, ὅσοι ἔχουσιν ἤρεμον καὶ γαλήνιον χαρακτῆρα, ἔπαθον δ' ἐπὶ τῆς προηγουμένης τυραννικῆς κυβερνήσεως πολλὰς καταθλίψεις καὶ παθόντες διεκρίθησαν κατὰ τὸ θάρρος, τὴν παρρησίαν καὶ τὴν αὐτοθυσίαν· ἐπὶ τούτοις πρέπει νὰ ἔχωσιν ὑπερβῆ τὸ τεσσαρακοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος, ὥστε νὰ κέκτηνται τὴν ἀναγκαίαν πεῖραν καὶ γνῶσιν τῶν ἀνθρωπίνων. Ἐκάστη κοινότης ἐκλέγει εἰρηνοδίκας καὶ διαιτητάς, ὅπως διαλύωσι τὰς τυχόν ἀναφυομένας διαφορὰς τῶν πολιτῶν· ἔτι δ' ἐκλέγει ἄρχοντας ἐκ τῶν ὑπερβάντων τὸ ἑξηκοστὸν τῆς ἡλικίας ἔτος, ἐπόπτας τῆς ἐργασίας ἐκάστων καὶ ἐπιτηρητάς τῆς ἀποδόσεως τῶν παραγομένων ἀγαθῶν. Ὡσαύτως ἐκλέγει ἓνα σωφρονιστὴν, ὀδηγοῦντα εἰς ἐργασίαν τοὺς ἐνεκα ὀκνηρίας καταδικασθέντας. Τὸ δὲ καθήκον τῆς μορφώσεως εἶναι γενικὸν καὶ ὑπο-

¹. Law of Freedom, 1652.

χρεωτικόν. Οἱ παῖδες πρέπει εἰς τοῦτο κυρίως νὰ ἐκπαιδεύωνται, ὅπως συντελῶσιν εἰς παραγωγικὰ ἔργα καὶ μὴ ἀποβαίνωσι βιβλιομανεῖς. Ἡ γνῶσις καὶ ἡ πεῖρα ἐπάναγκες νὰ καταλάβωσι τὴν θέσιν τῆς πίστεως καὶ τῆς λεπτολογίας. Λύστηρῶς δὲ καὶ ἐπιμελῶς πρέπει νὰ τηρῶνται ἡ μονογαμία, ἡ οἰκογενιακὴ στοργὴ καὶ ἡ ἠθικὴ καθαρότης.

Πρῶτος ἐκ τῶν Γάλλων, τῶν συγγραψάντων παραπλήσιον ἔργον, εἶναι ὁ Διον. Vaissasse. Οὗτος ὑπηρέτησεν ἐν τῷ γαλλικῷ στρατῷ καὶ εἶτα (τῷ 1665) ἐν τῷ ἀγγλικῷ στόλῳ· διαγαγὼν χρόνον τινὰ ἐν Λονδίῳ ἐγκατεστάθη ὕστερον ἐν Παρισίοις, ἐνθα καὶ ἐξέδωκε (τῷ 1681) γαλλικὴν γραμματικὴν. Ἦδη τῷ 1675 ἐν Λονδίῳ ἐξέδωκεν ἐν ἀγγλικῇ γλώσσῃ καὶ ὕστερον (τῷ 1677) ἐν Παρισίοις γαλλιστὶ τὴν «Ἱστορίαν τῶν Σεβαραμβίων»¹. Ἐν ταύτῃ εἰκονίζεται μετὰ πολλῶν φανταστικῶν καὶ αὐτὸ τοῦτο μυθιστορικῶν λεπτομερειῶν ἡ εὐτυχὴς κατάστασις τῶν κατοίκων νήσου τινὸς τῆς Αὐστραλίας, οἵτινες διεκοσμήθησαν κοινωνικῶς ὑπὸ σοφοῦ Πέρσου, ὅστις ἦτο ἱερεὺς τοῦ Ἡλίου καὶ ἐκαλεῖτο Σέβαρις, ὅθεν καὶ ἔλαβον τὸ ὄνομα. Ὁ ἰδρυτὴς καὶ διακοσμητὴς τῆς πολιτείας ταύτης ἐνεφορεῖτο τῶν ἐξῆς ἀρχῶν καὶ πεποιθήσεων· τὰ κακὰ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας προῆλλον ἐκ τριῶν κυρίων ιδιοτήτων, τῆς ὑπεροψίας δηλονότι, τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς ὀκνηρίας. Ἡ μὲν ὑπεροψία ἐγέννησε τὰς ἀνομοιότητας καὶ παρήγαγε τὴν διάκρισιν τῶν ἀνθρώπων εἰς εὐγενεῖς καὶ ἀγενεῖς, ἄρχοντας καὶ δούλους. Ἡ δὲ πλεονεξία ἐπήνεγκεν ἀδικίας, ἐγέννησεν ἀντιθέσεις καὶ ἐποίησε τὴν διάκρισιν πλουσίων καὶ πενήτων. Ἡ δὲ ὀκνηρία τέλος ἄγει εἰς τὴν ἀκολασίαν καὶ συνωμοσίας, εἰς τὴν παραμέλησιν τῶν θησαυρῶν τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Πρὸς ἄρσιν τῶν κακῶν τούτων ὁ Σέβαρις κατήργησε τὰς κοινωνικὰς διαφορὰς καὶ κατέλιπε μόνον τὴν ἠθικὴν τῶν ἀνθρώπων διάκρισιν (διάκρισιν χρηστῶν καὶ κακῶν). Πρὸς δ' ἔτι κατήργησε τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ ἐκήρυξε πάντα τὰ ἀγαθὰ, τὰ πλούτη καὶ τὰ ἐδάφη ὡς κτῆσιν τῆς πολιτείας. Οὕτω πως κατέλυσε τὴν

¹. Histoire des Sevarambes.

ἀπληστίαν, τοὺς φόρους καὶ δασμούς, τὰς ὑψηλὰς τιμὰς καὶ τὴν πενίαν, τὴν πολλὰ κακὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιφέρουσαν. Ἐκτοτε οἱ κάτοικοι τῆς νήσου ἐκείνης κατέστησαν πλούσιοι, εἰ καὶ μὴ εἶχόν τι ἴδιον. Διότι πάντα τὰ ἀγαθὰ τῆς πολιτείας ἀνήκουσιν εἰς αὐτούς, ὥστε ἕκαστος νὰ θεωρῆται τόσον εὐτυχής, ὅσον ὁ πλουσιώτατος τοῦ κόσμου μονάρχης. Ἡ δὲ κοινότης τῶν ἀγαθῶν ἐπιβάλλει εἰς πάντας τὸ καθῆκον τῆς ἐργασίας. Ὅθεν καθώρισεν ὁ Σέβαρις, ὅπως ἡ ἡμέρα διαιρῆται εἰς τρία ἴσα μέρη· ὀκτὼ ὥραι εἶναι προωρισμέναι εἰς ἐργασίαν, ὀκτὼ δ' εἰς ἀνάπαυσιν, ὀκτὼ δὲ τέλος εἰς ὕπνον. Μόνον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἀσθενεῖς, τὰ παιδιά καὶ αἱ ἔγκυοι γυναῖκες ἀπαλλάσσονται τῆς ἐργασίας.

Μεγάλη προσοχὴ ἀποδίδεται ἐκεῖ εἰς τὴν ἀγωγὴν καὶ μόρφωσιν τῶν παίδων. Οὗτοι ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου μέχρι τοῦ ἐνδεκάτου τῆς ἡλικίας ἔτους λαμβάνουσι στοιχειώδη παιδείωσιν καὶ ἐπιρρύνονται σωματικῶς καὶ διανοητικῶς· ὕστερον ἐπισκέπτονται γεωπονικὰ καὶ βιομηχανικὰ καθιδρύματα, ὅπου ἐργάζονται καθ' ἑκάστην τέσσαρας ὥρας. Ἐθίζονται δ' ἐπιμελῶς, ὥστε νὰ ἀσκῶσιν ἐγκράτειαν, φυλάττωσι τοὺς νόμους καὶ εὐλαβῶνται τὴν θρησκείαν. Ἐλθόντες εἰς ἡλικίαν λαμβάνουσι μίαν μόνον γυναῖκα, πλὴν τῶν ἀρχόντων, οἵτινες δικαιουῖνται νὰ ἔχωσι πλείονας. Κατοικοῦσιν ὁμοῦ ἐν μεγάλοις κτιρίοις καὶ τὰ ἀναγκαῖα τρόφιμα λαμβάνουσιν ἐκ δημοσίων ἀποθηκῶν.

Τοιαύτας θεωρίας ἀναπτύσσωσιν ὁ Vairasse δὲν εἶναι πολὺ πρωτότυπος, ἀλλὰ στοιχεῖ εἰς τὸν Μῶρον καὶ τὸν Καμπανέλλαν. Οὐχ ἤττον ἐκείνους ἐμιμήθησαν καὶ ὅσοι ἄλλοι ὕστερον κατὰ τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα συνέταξαν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ οὐτοπικὰς πολιτείας ἢ οὐτοπικὰς ἀποδημίας¹.

1. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν ὁ Γαβριὴλ de Foigny, ἐκδούς τῷ 1676 περιγραφὴν κομμουνιστικῆς πολιτείας ἐν ἔργῳ ἐπιγραφομένῳ «Terre Australe connue»· ὁ Ἰάκωβος Massè, διατυπώσας παρεμφερῆ διανοήματα ἐν βιβλίῳ ἐκδοθέντι τῷ 1710 καὶ ἐπιγραφομένῳ «Voyages et Aventures»· ὁ Berington ἀκολουθῶν τῷ Καμπανέλλῳ καὶ τῷ Vairasse καὶ ἐκδούς τῷ

B. Η ΠΕΡΙ ΦΥΣΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΘΕΩΡΙΑ

Ἡ ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως αἰεὶ μᾶλλον κρατυνομένη γνώμη περὶ τῆς αὐτοτελείας τῆς πολιτείας, τῆς αὐτονομίας καὶ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας¹ ἦτο εὐλογον νὰ ἀνακαινίσῃ τὴν περὶ φυσικοῦ δικαίου θεωρίαν καὶ νὰ ἀποδώσῃ αὐτῇ τὴν παλαιὰν ἔμφασιν². Κυριώτατοι ἀντιπρόσωποι ἐγένοντο ὁ Ἀλθούσιος καὶ ὁ Γρότιος. Παρέσχε δὲ πρότερον ἱκανὴν συμβολὴν ὁ Βοδῖνος.

1746 τὸ «Memoires de Gaudense de Lucques»· ὁ Fontenelle δημοσιεύσας τῷ 1768 τὸ «Republique des philosophes», ἐνθα περιγράφει ἀθρήσκευτον κομμουνιστικὴν κοινωνίαν· ὁ Restif de la Bretonne ἐκδούς τῷ 1781 κομμουνιστικὸν βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Decouverte Australo».

¹. Ἴδὲ ἀνωτ. σελ. 359.

². Ἦδη ὁ Ἡράκλειτος ἐποιεῖτο λόγον περὶ τοῦ τὸν κόσμον κυβερνῶντος νόμου, ὅστις καὶ ὡς πολιτικὸς νόμος πρέπει εἰς ὑπερβολὴν νὰ τιμᾶται «μάχεσθαι χρὴ τὸν δῆμον ὑπὲρ νόμου ὄκωσπερ τείχεος» (Διογ. 9, 2. Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. 4. 478 d). Ὁ σοφιστὴς Πρωταγόρας μυθολογῶν (ἐν τῷ ὁμωνύμῳ διαλόγῳ τοῦ Πλάτωνος, 320 ἐξ.) ὅτι ὁ Ζεὺς ἔδωκεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους αἰδῶ καὶ δίκην, ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς πόλεων κόσμοι καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί, γίνεται φανερόν ὅτι παρεδέχετο φυσικὸν δίκαιον. Σαφέστερον δὲ ὁ Σωκράτης (Ξεν. Ἀπομν. 4, 4, 12 ἐξ.) διέκρινεν ἀπὸ τῶν γραπτῶν τῆς πόλεως νόμων τοὺς ἀγράφους, οἵτινες εἶναι ἔργον τῶν θεῶν καὶ ἰσχύουσιν ὁμοίως πάντοτε καὶ ἐν πάσῃ χώρᾳ. Ὡσαύτως καὶ οἱ Κυνικοί, τοιαύτην παραδεχόμενοι διάκρισιν, παρετήρουν ὅτι οἱ ἠθικοὶ νόμοι εἶναι ὑπὲρ τοὺς πολιτικοὺς καὶ ὅτι «δεῖ τὸν σοφὸν οὐ κατὰ τοὺς κειμένους πολιτεύεσθαι, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἀρετῆς» (Διογ. 6, 11). Οὐχ ἤττον καὶ ὁ Πλάτων ἀσπάζεται τὸ φυσικὸν δίκαιον, ἀφοῦ πλὴν ἄλλων τὰ τῆς πολιτείας, τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς ἀρετῆς καθορίζει κατὰ τὸ πρότυπον τῆς διακρίσεως τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς ἡμῶν. Ἀλλ' ὑπὲρ πάντας τοὺς ἀρχαίους ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδαξεν ἀκριβέστερον περὶ τούτου καὶ διέλαβε περὶ τῶν φυσικῶν (φύσει, κατὰ φύσιν) ἢ κοινῶν ἢ ἀγρᾶφων νόμων (Ἠθικ. Νικ. 1094 b 16. 1180 b 1· Πολιτ. 1319 b 40. Ῥητ. 1373 b. 5. 1422 a 1) καὶ διέστειλεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν θετικῶν ἢ ἰδίῳν ἢ γεγραμμένων νόμων (Πολιτ. 1274 b. 4. Ῥητ. 1368 b 6 ἐξ. 1373 b 4 ἐξ. Ἠθικ. Νικ. 1180 a 35 κ.ἀ.), παρετήρησε δὲ διαρρήδην ὅτι «τοῦ πολιτικοῦ δικαίου τὸ μὲν φυσικὸν ἐστὶ τὸ δὲ νομικόν...» (Ἠθικ. Νικ. 1134 b 18 ἐξ.). Οἱ Στωϊκοὶ

1. ΒΟΔΙΝΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Ἰωάννης Βοδῖνος (J. Bodin, Bodinus) ἐγεννήθη τῷ 1530 ἐν Angers καὶ ἐπούδασεν ἐν Τολώσῃ (Toulouse), ἐνθα καὶ ἐδίδαξεν ἐπὶ τινα χρόνον καθηγητής. Ὑστερον δ' ἔδρασεν ἐν Παρισίοις, ἀσκῶν τὴν δικηγορίαν καὶ κατόπιν μετέβη μετὰ τοῦ δουκὸς τῆς Ἀλανσῶν, ὡς γραμματεὺς αὐτοῦ, εἰς Ἀγγλίαν καὶ τὰς Κάτω Χώρας. Μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ἀπῆλθεν εἰς Λάν (Laon), ἧς καὶ ἐγένετο διοικητής. Ἐκλεχθεὶς ἀντιπρόσωπος τῆς τρίτης τάξεως ἀνεδείχθη γενναῖος προστάτης τῶν δικαίων τῶν διαμαρτυρομένων. Προσβληθεὶς δὲ ὑπὸ τῆς πανώλους ἐτελεύτησε τῷ 1596 καταλιπὼν ἱκανὰ συγγράμματα, ὧν κυριώτατα εἶναι τὰ ἑξῆς: «Μέθοδος πρὸς εὐκόλον γνῶσιν τῆς ἱστορίας»¹, «Περὶ πολιτείας»² «Ἡ δαιμονομανία»³ καὶ «Διάλογος ἑπταπλοῦς», τουτέστι διάλογος ἑπτὰ προσώπων⁴.

2. Πολιτεία. Ἡ πολιτεία κατὰ τὸν Βοδῖνον εἶναι ἄσχετος πρὸς τὰ θρησκευτικὰ δόγματα καὶ προῆλθεν ἐκ τῆς ἐνώσεως πολ-

παρεδέχοντο ἐν δίκαιον (φυσικόν), ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ τῆς κοινῆς φύσεως καταγόμενον (Πλούτ. Περὶ Στωϊκ. ἐναντ. 9). Τὴν δύναμιν τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τὸ θετικὸν ἐξῆρεν, ὡς γνωστόν, ὁ Σοφοκλῆς ἐξαγγείλας διὰ τοῦ στόματος τῆς Ἀντιγόνης (στ. 456) τὴν θεσπεσίαν ἐκείνην καὶ ἄληστον ῥῆσιν·

Οὐ γάρ τι νῦν γε κἄχθές, ἀλλ' αἰείποτε
ζῆ ταῦτα, κοῦδεις οἶδεν ἐξ ὄτου φάνη.

1. Methodus ad facilem historiarum cognitionem. Paris 1566.

2. Six livres de la république. Par. 1577, λατινιστὶ τῷ 1584, γερμανιστὶ τῷ 1592.

3. Démonomanie des sorciers, οὗ παράρτημα εἶναι ἡ Refutation du livre «des lamiis» de Jean Wier. Par. 1581.

4. «Colloquium heptaplomeras sive de abditis rerum sublimium arcanis». Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Λουδοβ. Noack, Schwetin 1857. Ἐπιτομὴν αὐτοῦ ἐν γερμανικῇ γλώσσῃ (μετὰ παραθέσεως μερῶν τινῶν τοῦ λατινικοῦ κειμένου) ἐξέδωκεν ὁ Guhrauer, ἐν Βερολίνῳ τῷ 1841.

λῶν οἰκογενειῶν καὶ μικροτέρων κοινωνικῶν ομάδων (συντεχνιῶν) ¹ ὑπὸ μίαν ἀρχήν, εἰς ἣν ἐκουσίως διά τινος συμβολαίου ἀνατίθενται τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ. Ἐκπρεπὲς καὶ κύριον τῆς πολιτείας γνώρισμα εἶναι ἡ κυριαρχία (*souveraineté*), τὸ *ius maiestatis*. Ἡ κυριαρχία οὐδένα ἐπιδέχεται χρονικὸν ἢ ἄλλον οὐσιώδη καὶ πραγματικὸν περιορισμὸν, εἶναι ἐνιαία καὶ ἀμέριστος καὶ ἀμεταβίβαστος, μὴ ὑποκειμένη εἰς ὑποχρεώσεις, ὑπὸ διατάξεων ἢ νόμων καθοριζομένης. Δὲν ὑπόκειται λοιπὸν εἰς νόμους, ἀλλ' αὐτὴ ὀρίζει τοὺς νόμους· εἰς ἐκείνην ἀνήκει ἡ ἐξουσία τοῦ νομοθετεῖν, τὸ δικαίωμα τοῦ ἀποφαίνεσθαι περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, τὸ δικαίωμα τοῦ ἀπονέμειν χάριτας καὶ τὸ τοῦ διορίζειν τοὺς ἀνωτάτους ὑπαλλήλους. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ πολιτικὴ κυριαρχία ὀφείλει νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον, δὲν δύναται νὰ καταλύσῃ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν μηδὲ νὰ ἐπιβάλλῃ φόρους ². Εἶναι δ' αἱ μορφαὶ τῆς πολιτείας τριτταί, ἡ ἀπόλυτος δηλονότι δημοκρατία, ἡ ἀπόλυτος ἀριστοκρατία καὶ ἡ ἀπόλυτος μοναρχία ³. Σημειῶδες ὅτι, εἰ καὶ λέγεται ἡ μοναρχία ἀπόλυτος, πράγματι δὲν εἶναι τοιαύτη, διότι καὶ ὁ μονάρχης ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους τοῦ φυσικοῦ δικαίου ⁴.

¹. Τὰ πολιτικὰ κύτταρα, αἱ οἰκογένειαι καὶ αἱ συντεχνίαι, πρέπει, λέγει, νὰ διατηρῶνται καὶ ἀναπτύσσωνται αὐτοτελῶς καὶ μετὰ τὴν σύστασιν τῆς πολιτείας.

². Ἡ ἔγκρισις φόρων ἀπόκειται εἰς τοὺς βουλευτάς, οἵτινες εἶναι, ὡς οἱ σύλλογοι καὶ αἱ συντεχνίαι, ἀναγκαῖοι εἰς τὴν πολιτείαν.

³. Τὰ μεικτὰ πολιτεύματα εἶναι παρεφθαρμένα καὶ συγχέουσι τὴν μορφήν τῆς πολιτείας (*status rei publicae*) πρὸς τὸν τρόπον τῆς διοικήσεως (*ratio gubernandi*). Τὴν μορφήν τῆς πολιτείας καθορίζει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχόντων (ἄρχει ὄλος ὁ λαὸς ἢ ἡ ἀριστοκρατία ἢ εἷς). Ἀλλὰ πρὸς ἐκείνην δὲν συμφωνεῖ πάντοτε ὁ τρόπος τῆς διοικήσεως. Δύναται ἡ διοίκησις νὰ εἶναι μοναρχικὴ, εἰ καὶ τὸ πολίτευμα εἶναι δημοκρατικόν.

⁴. Ἐνταῦθα ἐμφανίζει ὁ Βοδῖνος οὐ μικρὰν ἀσάφειαν καὶ ἀβεβαιότητα ταλαντευόμενος μεταξὺ ἀπολύτου μοναρχίας καὶ μοναρχίας κεκραμένης, συνταγματικῆς· ἐνθεν μὲν προτιμᾷ ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάντων τῶν ἀνθρωπίνων νόμων ἡγεμόνα, ἐνθεν δὲ θέλει τὴν ἐξουσίαν τούτου περιορισμένην ὑπὸ ἠθικῶν αἰτημάτων καὶ πολιτικῶν νόμων. Εἰς τοιαύτην ἀνακολουθίαν δὲν ἐνέχεται

“Ὅπως ἂν ἔχη, θεωρεῖ τὴν πολιτείαν οὐχὶ ὡς θεῖον ἔργον, ἀλλ’ ὡς φυσικὸν δημιούργημα. Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ τοῦ περὶ πολιτείας συγγράμματος ἐπιχειρεῖ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν λαῶν· πειρᾶται νὰ ἀνιχνεύσῃ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ γνωρίσματα τῶν διαφόρων ἔθνων, ἐξετάζων τὴν ἐπίδρασιν τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος. Οὕτως εὐρίσκει ὡς φυσικὸν νόμον τὸ ὅτι οἱ νότιοι λαοὶ εἶναι θρησκευτικώτεροι τῶν βορείων, οἵτινες ὑπάρχουσι βίαιοι καὶ τραχεῖς, ἐνῶ οἱ κεντρικοὶ διακρίνονται ἐπὶ συνέσει, δικαιοσύνῃ καὶ σωφροσύνῃ. Τοιαῦτα περὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν λαῶν διαφοραὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος, ὁποῖόν τι πολίτευμα ἀρμόζει εἰς ἕκαστον ἔθνος. Ὡσαύτως σπουδάζει, ὅπως τὴν περὶ δικαίου θεωρίαν θεμελιώσῃ ἐπὶ νέων καὶ θετικῶν βάσεων· προθυμεῖται νὰ ὑποδείξῃ ὅτι ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου πρέπει νὰ ἐμπεδωθῇ συστηματικῶς ἐπὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐθνολογίας. Ἐν μικρᾷ δ’ εἰδικῇ συγγραφῇ περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἱστορίας¹ ἐξαίρει ὀπόσῃν ἔχει σπουδαιότητα πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ δικαίου ἢ τε συγκριτικὴ καὶ ἱστορικὴ μέθοδος. Ἐνταῦθα παρατηρεῖ ὅτι τὸ κράτιστον μέρος τοῦ καθολικοῦ καὶ παγκοσμίου δικαίου ἐνυπάρχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ὅτι ἐκ τῶν νόμων διδασκόμεθα τὰ ἦθη καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν λαῶν, τὴν βάσιν τῆς πολιτείας, τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως, τὰς μορφάς, τὰς μεταβολὰς καὶ τὴν παρακμὴν αὐτῆς. Πιστεύει δὲ εἰς τὴν πρόοδον καὶ στηρίζει αὐτὴν μάλιστα ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας. Ἐμφαντικῶς ἐξαίρει τὰς ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις τῶν νεωτέρων χρόνων, ἔτι δὲ τὴν ζωηρὰν ἐπικοινωνίαν τῶν διαφόρων ἔθνων. Ποιεῖται ὁμως διάκρισιν τῆς προόδου τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τῆς προόδου τῆς ἠθικότητος, εἰς ἣν τελευταίαν ἀποβλέπει μετὰ δυσπιστίας.

3. Θρησκεία. Ἀκόλουθος εἶναι ἡ περὶ θρησκείας θεωρία,

μόνον ὁ Βοδῖνος, ἀλλὰ καὶ πάντες που οἱ πολιτικοὶ φιλόσοφοι τῆς Ἀναγεννήσεως.

1. Ἡ συγγραφὴ ἐπιγράφεται «Methodus ad facilem historiarum cognitionem». Paris 1566.

ἢ ἐν τῷ «ἑπταπλῶ διαλόγῳ»¹ ἐμφαινομένη. Ἐνταῦθα παρίστανται διαλεγόμενοι ἑπτὰ ἀγτιπρόσωποι ἰσαριθμῶν θρησκευτικῶν δογμάτων· ἐκείνων δ' ἕκαστος² ἄνευ ἐπιφυλάξεως ἀλλὰ καὶ ἄνευ πάθους ὑπερασπίζει τὰς ἀπόψεις τοῦ οἰκείου δόγματος. Ἐκ τῆς συζητήσεως φαίνεται ἀνακύπτουσα ἢ ἀναγνώρισις ὅτι πάντα τὰ δόγματα περιέχουσι σχετικὴν ἀλήθειαν, ὅτι ὁ νοῦς μόνος καὶ ὁ φυσικὸς νόμος ἀρκοῦσιν ὅπως πορίσωσιν ἡμῖν τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν σωτηρίαν καὶ οὐδεμία ἄρα ἀνάγκη τῶν πολλῶν νόμων τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκευτῶν. Φαίνεται λοιπὸν ὁ συγγραφεὺς παραδεχόμενος ὅτι πᾶσαι αἱ θρησκευταὶ πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν εἰς μίαν ἀρχέγονον καὶ φυσικὴν θρησκείαν, ἣν ἀνευρίσκομεν διὰ μόνου τοῦ νοῦ, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, ἀνευρίσκομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἐμπεφυκυῖαν μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, (*cum recta ratione mentibus humanis insita*). Τῆς θρησκείας δ' ἐκείνης κυριώτατον περιεχόμενον εἶναι ὁ εἷς θεός, ἡ ἠθικὴ συνείδησις, ἡ πίστις εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀθανασίαν καὶ τὴν μετὰ θάνατον ἀνταπόδοσιν. Ὁ φυσικὸς νόμος καὶ ἡ φυσικὴ θρησκεία θὰ ἤρκουν, αἱ δὲ ἄλλαι θρησκευταὶ πᾶσαι θὰ ἐπερίττευον. Ὁ ἐμφυτευθεὶς ἡμῖν νοῦς κρίνει καὶ διακρίνει, τί εἶναι ἀγαθὸν καὶ τί κακόν. Εἷς τινὰς δ' ἐκλεκτοὺς ἀνθρώπους ἐδόθη ἰσχυροτέρα ἢ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ δύναμις. Παράδειγμα μνημονεύεται ὁ Πλάτων, ὅστις ἐξέικετο εἰς ὑψηλὴν γνώμην περὶ τῶν θείων πραγμάτων (θεοῦ καὶ ψυχῆς)³. Οὕτως ἐκ τῆς

1. Ὁ Διάλογος οὗτος συνετάχθη τῷ 1593 ἀλλὰ δὲν ἐξεδόθη τύποις· ἦτο ὁμῶς εὐρέως ἐν ἀντιγράφοις διαδεδομένος καὶ γνώριμος εἰς τοὺς λογίους τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος. Οὐχὶ σπανίως μνημονεύεται καὶ συνήθως μετὰ περισσῆς ἀποστροφῆς. Μόνον δὲ ὀλίγοι τινὲς (ἐν οἷς καὶ ὁ Λεϊβνίτιος ἐν ὠρίμῳ ἡλικίᾳ) ἀπεφαίνοντο ὅτι ἔπρεπεν ὁ Διάλογος νὰ ἐκδοθῇ· καὶ ἐξεδόθη ἐπὶ τέλους, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν ἐρρήθη, καὶ τότε δ' ἐν ἐπιτομῇ ὑπὸ τοῦ Guhrauer μόλις τῷ 1841 τὸ πρῶτον.

2. Οἱ διαλεγόμενοι εἶναι καθολικός, διαμαρτυρόμενος, καλβινιστής, Ἰουδαῖος, μωαμεθανὸς καὶ δύο θιασῶται τῆς φυσικῆς θρησκείας.

3. Ἐν παλαιότερα ἐπιστολῇ πρὸς φίλον αὐτοῦ ὁ Βοδῖνος ἐκφράζεται παραπλησίως περὶ τῆς φυσικῆς θρησκείας· «Νὰ μὴ πλανᾶσαι, γράφει, ὑπὸ τῶν διάφορων γνωμῶν ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν. Ἔχε πάντοτε τοῦτο μόνον πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ἡ ἀληθὴς θρησκεία εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ στροφή τῆς κεκαθαρμένης ψυχῆς πρὸς τὸν ἀληθῆ θεόν».

φυσικῆς θρησκείας προῆλθον πᾶσαι αἱ θετικαὶ καὶ ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείαι, ἃς ἡ πολιτεία πρέπει νὰ ἀνέχηται καὶ προστατεύῃ.

Εἶναι τῷ ὄντι παράδοξον ὅτι ὁ κατὰ τὰ ἄλλα λίαν νηφάλιος, ἐλευθερόφρων καὶ προοδευτικὸς ἀνὴρ παρεσύρθη ἐν τῇ Δαιμονομανίᾳ¹ ὑπὸ τῆς πίστεως εἰς δαίμονας, εἰς μαγείας καὶ ἄλλας συγχρόνους δεισιδαιμονίας. Τέλος δὲ εἰρήσθω ὅτι ἐν τῷ καταλειφθέντι καὶ εὐθύς μετὰ θάνατον τοῦ συγγραφέως ἐκδοθέντι ἔργῳ, ὅπερ ἐπιγράφεται «Θέατρον τῆς ὅλης φύσεως»², ἀναπτύσσει φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, καθ' ἣν πάντα τὰ φυσικὰ σώματα ἔχουσι πρώτην ὕλην, συνεστῶσαν ἐξ ἀτμήτων σωματίων, ἀτόμων.

4. Ἐπισκόπησις. Ὁ Βοδῖνος ἦτο κατ' ἐξοχὴν λόγιος ἀνὴρ καὶ νομικός, οὐχὶ δὲ πρακτικὸς πολιτικός. Ἰστατο μακρὰν τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἀνταγωνισμῶν καὶ ἐφιλοσόφει ἀπροκαταλήπτως περὶ πολιτείας καὶ θρησκείας, ὑποτάσσων τὴν πολιτικὴν εἰς τὴν ἠθικὴν. Ὑπέστη δὲ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχαίων καὶ μάλιστα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Στωϊκῶν. Ὅπερ χαρακτηρίζει τοῦτον εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἡ σπουδὴ ὅπως ἐρμηνεύσῃ τὴν πολιτείαν καὶ τὴν θρησκείαν κατὰ τρόπον φυσικόν. Ἀποκλίνει μὲν καὶ αὐτὸς εἰς τὴν μοναρχίαν, ἀλλὰ θέλει μονάρχην ὑποτασσόμενον εἰς τοὺς νόμους τοῦ θεοῦ ἢ τῆς φύσεως. Ἐκαστος πολίτης ἔχει κατὰ τὸ φυσικὸν δίκαιον οἰκογένειαν, ἰδιοκτησίαν καὶ θρησκευτικὴν πίστιν, ἅπερ οὐδεὶς δικαιούται νὰ ἀφαιρέσῃ. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ τοιαῦτα γνωματεύων ἀπομακρύνεται σφόδρα καὶ ἀπὸ τῶν παραδόξων θεωρημάτων τοῦ Μακιαβέλλη καὶ ἀπὸ τῶν οὐτοπικῶν δοξασμάτων τοῦ Μώρου³.

¹. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἔσχε ζωηρὰν ἐπίδρασιν καὶ ἐν Γερμανίᾳ, μεταφρασθὲν ὑπὸ τοῦ σατιρικοῦ Fischart.

². *Uninersae naturae theatrum*. Lyon 1596, γαλλιστὶ τῷ 1597.

³. Περὶ Βοδίνου ἰδὲ Foursol E., Bodin, Prédécesseur de Montesquieu. 1896.—Guttman J. J. B. in seinen Beziehungen zum Indentum. Bresl. 1906.—Fickel Ce., *Der Staat bei Bodin*. Leipz. 1934.—Striesow H., *Bodin Staatslehre*. Hamb. 1936.—Schmitz Alf., *Staat und Kirche bei Bodin*. Leipz. 1939.

Ἐμφαντικώτερον ἐξῆρε τὴν ἔννοιαν τοῦ φυσικοῦ δικαίου ὁ Ἄλθούσιος.

2. ΑΛΘΟΥΣΙΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφὴ. Ὁ Ἰωάννης Ἄλθος (Althus) ἤ, ὡς ἐκάλει ἑαυτὸν ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον, Ἄλθούσιος (Althusius, Althusen) ¹ ἐγεννήθη τῷ 1557 ἐν Diederhausem καὶ ἐσπούδασεν ἐν Βασιλείᾳ, πιθανῶς δὲ καὶ ἐν Γενεύῃ· ἐγένετο χρόνον τινα καθηγητὴς τοῦ δικαίου ἐν Herborn καὶ ὕστερον ἐπὶ πολλὰ ἔτη δήμαρχος τῆς πόλεως Emden, ἧς τὰ δίκαια ὑπερήσπισε κατὰ τῶν εὐγενῶν. Φίλος δὲ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας παρηκολούθησε μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὸν ἀγῶνα τῶν Κάτω Χωρῶν κατὰ τῆς ἰσπανικῆς τυραννίας. Ἡ θερμὴ θρησκευτικὴ πίστις καὶ αἱ σπουδαί, ἢ κοινωνικὴ κατάστασις καὶ τὰ σύγχρονα γεγονότα ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὴν περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωρίαν, ἣν καὶ ἀνέπτυξεν ἐν ἰδίᾳ συγγραφῇ, ἐπιγραφομένῃ «Πολιτικά» ². Πλὴν ἄλλων πολλῶν νομικῶν ἔργων ³ πρέπει νὰ μνημονευθῇ τὸ πραγματευόμενον περὶ τῶν ἀρετῶν τῶν ἀσκητέων ἐν τῇ μετ' ἄλλων ἀνθρώπων ὁμιλίᾳ ⁴. Ἐτελεύτησε τῷ 1638 μετὰ μακρὸν καὶ πλήρη δράσεως βίον.

2. Δίκαιον καὶ πολιτεία. Βάσεις τῆς πολιτικῆς ὡς ἐπιστήμης χρησιμεύουσι κατὰ τὸν Ἄλθούσιον ἢ φιλοσοφία καὶ ἡ

¹. Τὸν Ἄλθούσιον ἀνεκάλεσεν ἐκ τῆς ἀδίκου λήθης ἡ πραγματεία τοῦ "Ο. Gierke, ἡ ἐπιγραφομένη «Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien», 1880, 3η ἐκδοσις τῷ 1913.

². *Politica methodice digesta et exemplis sacris et profanis illustrata*. Herborn 1603. Δίαν ἐπηυξημένη ἐκδοσις ἐγένετο τῷ 1610, ἐπηκολούθησαν δ' ὕστερον ἄλλαι ἐκδόσεις πολλαί.

³. Ἐνταῦθα ἀνήκουσι καὶ αἱ «Νομικαὶ μυθιστορίαι» (*Juris prudentiae Romanae libri duo*, Bas. 1586). Ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἔργου τούτου προῆλθεν ἕτερον, ἐπιγραφόμενον «*Dicaeologicae libri tres, totum et universum ius, quo utimur, methodice complectentes*». Herborn 1617, 1618 κέ.

⁴. *Civilis conversationis libri duo, methodice digesti et exemplis sacris et profanis passim illustrati*. Hanau, 1601.

θεολογία, αἴτινες πρέπει νὰ καθορίσωσι τόν τε φυσικόν καί τόν ὑπό τοῦ θεοῦ ἀποκαλυφθέντα νόμον. Διακρίνεται δὲ αὐστηρῶς τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀπὸ τοῦ θετοῦ, ἐξ ὧν ἐκεῖνο μὲν εἶναι καθολικόν, τοῦτο δὲ τοπικόν. Φυσικὸν καί γενικὸν δίκαιον εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ παράγει ὁ ὑγιῆς πάντων τῶν ἀνθρώπων νοῦς ἕνεκα τῆς κοινῆς ἀνάγκης καί τῆς ὠφελείας τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Τὸ δίκαιον τοῦτο ἐνεποιήθη ἀμέσως ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ τοῦ θεοῦ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ὅπως φυλάττη τὸ κοινὸν ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἐλέγχει τοὺς ἐνόχους καί προστατεύη τοὺς ἀθώους ¹. Εἶναι δηλαδὴ ἔμφυτον καί χρησιμεύει ὡς πηγὴ καί κανὼν τοῦ θετοῦ δικαίου, ὅπερ ἔχει κατὰ τοσοῦτον ἀξίωσιν δικαίου, καθ' ὅσον συνάδει πρὸς ἐκεῖνο τὸ ἔμφυτον. Τὸ φυσικὸν δίκαιον καί ἡ φυσικὴ ἀνάγκη, ἥτις δὲν εἶναι φίλαυτος, ἀλλὰ μᾶλλον προσπίπτει ὡς φυσικὸν συναίσθημα (*naturalis affectio*) ² ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς συνεννόησιν καί κοινωνίαν (*consociatio*), ἧς εἶδη εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἡ συντεχνία, ἡ κοινότης, ἡ ἐπαρχία καί ἡ πολιτεία. Ἡ πολιτεία εἶναι «καθολικὴ δημοσία κοινωνία, καθ' ἣν πολλαὶ πόλεις καί ἐπαρχίαι συνενοῦνται, ὥστε νὰ ἔχωσι καί ἀσκῶσι καί ὑπερασπίζωσι τὸ δικαίωμα τῆς ἐξουσίας διὰ κοινῶν ἔργων, δυνάμεων καί δαπανῶν». Συγκροτεῖται δὲ ἡ πολιτεία, ὡς καί πᾶσα κοινωνία, διὰ ῥητοῦ ἢ σιωπηροῦ συμβολαίου (*pacto expresso vel tacito*), ὅπερ χρησιμεύει ὡς δεσμός ³. Τὸ κύριον καί οὐσιῶδες δίκαιον τῆς πολιτείας εἶναι τὸ *ius maiestatis*. Ἡ κυριαρχία εἶναι ἐνιαία, ἀμέριστος καί ἀμεταβίβαστος· κατάγεται ἐκ τοῦ λαοῦ καί ἀνήκει εἰς τοῦτον μόνον. Συμφωνεῖ ἄρα ὁ Ἄλθούσιος ὅλως

¹. *Dicaeolog.* 1, 13.

². Ὁ Ἄλθούσιος συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κοινωνικὸς καί δὴ καί μᾶλλον τῶν μελισσῶν καί τῶν ἄλλων κοινωνικῶν ζώων. Δὲν προβαίνει ὅμως εἰς ἀκριβεστέραν ἀνάλυσιν τοῦ πράγματος· δὲν διασαφεῖ, πῶς ἔχει τὸ «φυσικὸν συναίσθημα» καί ἡ κοινωνικὴ κλίσις ἐν σχέσει πρὸς τὴν αὐτοσυντηρησίαν ἐκάστου.

³. Πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι συνάπτεται συμβόλαιον διττόν, τὸ μὲν ἕτερον ὑπὸ τῶν καθ' ἕκαστον ἀνθρώπων μετ' ἀλλήλων (πρὸς συγκρότησιν πολιτικῆς κοινωνίας), τὸ δὲ ἄλλο ὑπὸ τοῦ ὅλου λαοῦ μετὰ τοῦ μέλλοντος ἢ τῶν μελλόντων νὰ ἄρξωσιν.

μετὰ τοῦ Βοδίνου, ὅτι μία μόνη ὑπάρχει κυριαρχία καὶ αὕτη ἀμέριστος· ἐν τῇ πολιτεία ὑπάρχει εἷς μόνος κυρίαρχος, ὅπως ἐν τῷ σώματι μία μόνη ψυχὴ. Ὁ διὰ κοινῶν δηλαδὴ βιοτικῶν ὄρων συνηνωμένος λαὸς (*corpus symbioticum*) εἶναι κυρίαρχος. Καὶ ὑπάρχουσι μὲν φορεῖς τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας, ἔχοντες μείζονα τῶν ἄλλων δύναμιν, ἀλλὰ δὲν ἔχουσι τὴν κυριαρχίαν· διότι αὕτη ἀνήκει, ἐν πάσαις ταῖς μορφαῖς τοῦ πολιτεύματος, εἰς ὅλον τὸν λαόν, ὅστις οὐδέποτε ἀποθνήσκει καὶ εἰς ὃν εἶναι πάντες οἱ ἄρχοντες ὑπεύθυνοι διὰ τὴν ἑαυτῶν διοίκησιν ¹. "(Ὅτι ὁ λαὸς εἶναι ὁ μόνος κυρίαρχος, μαρτυρεῖ, λέγει, ἡ ἱστορία. Ἐν ταῖς πλείσταις δηλαδὴ πολιτεταῖς ὑπάρχει αὐθεντία, ἣτις ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ ἐλέγχει τὰς πράξεις τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος. Πρὸς δέ, λαοὶ τινες ἀγωνίζονται ἰσχυρῶς κατὰ τῶν τυράννων ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ἐλευθερίας ². Ἐὶ αὐτὸ μαρτυρεῖ πλὴν τῆς ἱστορίας καὶ ἡ φιλοσοφία, καθ' ἣν ἀφετηρία καὶ σκοπὸς τῆς πολιτείας εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ εὐτυχία οὐχὶ τοῦ ἄρχοντος, ἀλλὰ τοῦ λαοῦ ὅλου ³. Μόνον δὲ περὶ τὴν μορφήν τῆς διακυβερνήσεως ὑπάρχει διαφορὰ, οὐχὶ περὶ τὴν μορφήν τῆς πολιτείας. Διότι πάντοτε μὲν ὁ λαὸς ἔχει τὴν ἀπόλυτον ἐξου-

¹. Ὁ καθ' ἕναστον ἄρχων ἀποθνήσκει, ἀλλ' ὁ λαὸς οὐδέποτε. "Ἀρχων μὲν εἶναι ὁ καθ' ἕναστον ἄνθρωπος ἀλλὰ λαὸς εἶναι οἱ πολλοί. Ἐκ τοῦ λαοῦ ἄρα ἀπορρέει καὶ εἰς τὸν λαόν ἐπιστρέφει πᾶσα ἐξουσία.

². Ὁ Ἀλθούσιος ὑπομιμνήσκει τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα τῶν Κάτω Χωρῶν, ἐν δὲ τῷ προλόγῳ τῆς 3ης ἐκδόσεως λέγει ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀφιερῶται εἰς τοὺς Φρισσίους, διότι ἡ Φριςλανδία, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι Κάτω Χῶραι, κατενόησαν ὅτι ἡ κυριαρχία δὲν συνάπτεται ἀχωρίστως πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ἡγεμόνος, ὅτι τὸ *ius maiestatis* ἀνήκει εἰς τὸν λαόν, κατανοήσασαι δὲ τοῦτο διεξήγαγον μετ' ἀνδρείας καὶ καρτερίας ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς ἐκεῖνης.

³. Τὸ συναίσθημα καὶ ἡ ἐνδεια τῶν καθ' ἕναστον ἀνθρώπων εἶναι ἡ πρώτη αἰτία τοῦ πολιτικοῦ βίου. Οἱ ἄνθρωποι δηλαδὴ συνεφώνησαν καὶ συνεκρότησαν πολιτείαν, ὅπως θεραπεύσωσι τὰς ἑαυτῶν ἐνδείας. Τὸ κατὰ πρῶτον ἀπετελέσθησαν μικραὶ κοινωνίαι, οἷαι ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ γειτονία· ἐκ δὲ τῆς συνενώσεως πολλῶν μικρῶν κοινωνιῶν προῆλθον μείζονες κοινωνίαι. Τότε συνέστη κοινωνία οὐχὶ ἰδιωτικὴ ἀλλὰ πολιτικὴ, ἡ πολιτεία. Ἡ πολιτεία εἶναι καθολικὴ κοινωνία πάσας τὰς μικροτέρας ἐν ἑαυτῇ περιέχουσα (ὡς εἶχεν ἤδη εἶπει καὶ ὁ Βοδίνος).

σίαν, ἀλλὰ τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος ποικίλλει¹. Πάντες οἱ ἀσκοῦντες κυβερνητικὴν ἐξουσίαν πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ, ὑπάλληλοι καὶ ἐντολοδόχοι αὐτοῦ· ὡς τοιοῦτοι, εὐθὺς ὡς ὑπερβῶσι τὰ ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ νόμου καὶ τοῦ συμφέροντος τῆς κοινωνίας διαγεγραμμένα ὅρια, παύονται ὄντες ὑπάλληλοι καὶ καθίστανται ἰδιῶται, εἰς οὓς οὐδεμία ὑπ' οὐδενὸς ὀφείλεται ὑπακοή². Ἡ τοιαύτη ὅμως κρίσις δὲν ἀνήκει εἰς τὸν πρῶτον τυχόντα. Ἐν πάσῃ καλῶς διατεταγμένῃ πολιτείᾳ ὑπάρχουσι πλὴν τῶν ἀρχόντων καὶ οἱ ἔφοροι, ἐπόπται καὶ ἐλεγκταὶ ἐκείνων. Ἔργον τῶν ἐφόρων εἶναι νὰ ἐκλέγῃσι τὸν ἀνώτατον ἀρχοντα, νὰ ὑπερασπίζωσι τὰ ἀναφαίρετα δίκαια τοῦ λαοῦ, νὰ καταλύωσιν ἢ καὶ ἀποκτείνωσι τὸν ταῦτα παραβιάζοντα ἀρχοντα καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου νὰ ἐνισχύωσιν αὐτὸν ἐνεργοῦντα καλῶς καὶ νομίμως³.

3. Θρησκεία. Ὁ Ἀλθούσιος, θερμὸς ὢν καλβινιστῆς, θεωρεῖ ὡς κύριον τῆς πολιτείας σκοπὸν τὴν προστασίαν καὶ ἐπίρρωσιν τῆς θρησκείας· διαρρήδην δὲ ἀποφαίνεται κατὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐπικαλούμενος τὸ πέμπτον βιβλίον τοῦ Μωϋσέως (13,5), ἐνθα ὀρίζεται ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου εἰς τὸν διδάσκοντα πίστιν ἄλλην παρὰ τὴν τῶν πατέρων. Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία θὰ καθίστα, λέγει, τὴν πίστιν ἀβεβαίαν καὶ θὰ κατέστρεφε τὴν εἰς τὴν πολιτείαν ἀπαραίτητον ἐνότητα. Τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ ἀποψιν

¹. Εἰ καὶ διαφέρουσι τὰ εἶδη τοῦ πολιτεύματος, ὅμως ἐν ἐκάστῳ αὐτῶν ὑπάρχουσι στοιχεῖα καὶ τῶν λοιπῶν. Οὕτως ἐν ἐκάστη μοναρχίᾳ ἀπαντῶσιν ἀναγκαίως ἀριστοκρατικὰ καὶ δημοκρατικὰ στοιχεῖα· ἐν ἐκάστη δὲ πάλιν ἀριστοκρατία καὶ δημοκρατία ὑπάρχει καὶ μοναρχικὸν στοιχεῖον.

². Ἡ ἐξουσία τοῦ ἀρχοντος καὶ ἡγεμόνος εἶναι περιορισμένη· ἐπετράπη ἐφ' ὅροις καὶ ἀνακαλεῖται· «δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ λαὸς ἔδωκε τῷ ἡγεμόνι ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν πρὸς ἰδίαν αὐτοῦ καταστροφὴν οὐδ' ὅτι ἀπεστέρησεν αὐτὸς ἑαυτὸν τὴν δύναμιν τῆς αὐτοσυντηρησίας ἢ ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τινὰ ἐξουσίαν μείζονα ἐκείνης, ἣν ἔχουσιν οἱ ἄλλοι ἀπαντες».

³. Ἐφόρους, ὡς γνωστόν, εἶχε τὸ πάλαι ἡ Σπάρτη. Τοιοῦτοι ἦσαν ὅστερον ἐν Ῥώμῃ οἱ δήμαρχοι, ἐν δὲ ταῖς νεωτέραις πολιτείαις ταῖς βασιλευομέναις ἔργον ἐφόρων ἐπιτελοῦσιν ἐν μέρει τινὶ οἱ βουλευταί.